

másik meg ostor végére kötött lószórt és napnak nyilazó fényét (*sugár*)? Etimológiák keresésében a legtávolabbi, legszétfutóbb utakon is megindulhatunk — csak nyelvtörténeti adatok legyenek útmutatóink. Most pedig egy rövid mondatban így ismétlem meg az eredményt: a *cserény* szó a finnugor eredetű *sző* igénk s kezdetű változatának -*r* képzős származékából lett az -*ény* képzővel s eredeti jelentése 'fonadék' volt.

Mészöly Gedeon.

A magyar parasztház asztala.

A mai magas alakú asztal bizonyára újabb bútora a magyar parasztháznak. Az *asztal* neve tudvalevőleg szláv jövevényszó (magyar nyelvemlékeinkben 1293-ban fordul elő először), de ez még nem bizonyítja azt, hogy a magyarok a szlávokkal való érintkezésük előtt ne ismertek volna asztalt. Volt bizonyára a régi magyaroknak is valamilyen asztalféljük, amelyre az ételt tették, mikor ettek, csak hogy az a keleti népek általános szokása szerint valószínűleg egészen alacsony volt; esetleg valami tálcá-féle, lap vagy korong, amelyet használatkor talán valami állványféltre tettek, ha pedig nem kellett, félre tették az útból. Még ma is használnak ilyen alig arasznyi magasságú asztalokat Boszniában¹ és Macedóniában, sőt a krassószórénymegyei krassovánok között is.² A krassovánok szobájában ugyan van már modern magas asztal is, de rendes körülmények között nem azon étkeznek, hanem régi szokás szerint a konyhában a körülbelül 1 m. átmérőjű kerek alacsony asztalon. Ez olyan, mint egy fából való nagy tányér, amelynek az alján egy kerek, arasznyi magas perem van esztergályozva, vagy pedig négy kis faláb van négy lyukba erősítve. Ahol már nincsen ilyen régi kerek asztal (*szofra*), ott négyszegletes kis asztalkát használnak, egészen olyant, mint amilyent a magyar parasztházakban is találni.

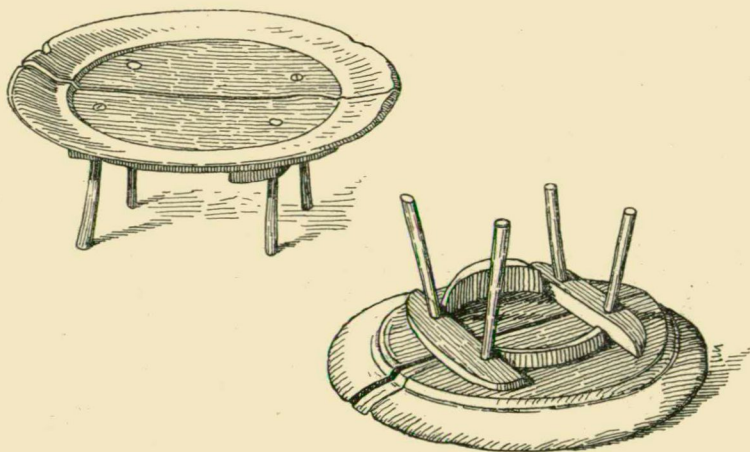
Ilyenféle lehetett a régi magyarok asztala is, de hogy mi volt ennek a feltételezett ősi magyar asztalfélének a neve, azt nem tudjuk. Régi neve a bútorral együtt elenyészett. Az *asztal* szó eredetileg bizonyára csak az újabb *m a g a s a b b* alakú asztalra vonatkozott, amelylyel, neve tanúsága szerint, a szlávok révén ismerkedtek meg.

Az *alacsony* asztalnak a nyomai a mai magyarságnál is megmaradtak, mert ma is használnak olyan alacsony négyszegletes (sőt kerek) asztalkát, amelynek egészen kezdetlegesen, fúrt lyukakba erősített négy lába nem magasabb 40—50 cm.-nél. Az asztal

¹ Meringer, Das deutsche Haus, 33.

² Saját jegyz.

lapja sem szokott nagyobb lenni 60×60 cm.-nél, tehát akkora, hogy egy nagybacska cseréptál elférjen rajta. Néha kerek lyuk van vágva az asztallap közepére, hogy a ráhelyezett bogrács vagy nagy tál biztosabban álljon rajta. Ezt a kis asztalt tehát mindig csak étkezéskor használják, amikor *kisszéknek* vagy *gyalogszéknek* nevezett négylábú zsámolyokon körülülük. Pl. a szegvári konyhában, ha hiányzik a „lakodalmi konyha“ nevezetű nagy tűzhely, helyén alacsony kerek vagy négyszögletes *kis asztal* áll kis karosszékkel. Itt szoktak enni.³ Földmíves népünk régebben nem tányérokból evett, hanem széles, öblös tálakból kanalizott az egész család. A palócoknál dívó vagy dívott régi szokás rávilágít ennek az alacsony asztalnak a szükségére. Ott tudniillik étkezés alkalmával mindig a férfiak ültek

1. ábra.

Tányéralakú alacsony asztal Krassóváról. (Szerző felv.)

az asztal mellett, a nők pedig a férfiak háta mögött állva, azoknak vállain keresztül kanaliztak a közös tálból.⁴ Ma is használják az alacsony asztalt sokfelé, főleg nyáron, amikor nem a *házban* (szobában), hanem a *pitarban* esznek, a nyári mezei munkások is ilyen alacsony asztal körül szoktak étkezni.⁵

Asztal-szék néven ismerik ezt az alacsony asztalt a Nagykún-ságon,⁶ a kalocsai pusztákon,⁷ Szabolcs megyében,⁸ és Udvarhely megyében.⁹ A Székelyföldön alig félméter magas és a puliszkát találják fel rajta.¹⁰ *Nyári asztalnak* nevezik a Matyóföldön,¹¹ és *evőszék* a

³ Népr. Ért. XI, 43.

⁴ Ethn. IX, 309.

⁵ Malonyai, A magyar nép művészete, II, 177.

⁶ Népr. Ért. XI, 144.

⁷ Földr. Közl. X, 306.

⁸ Föld és Ember, II, 222.

⁹ Népr. Ért. XII, 126.

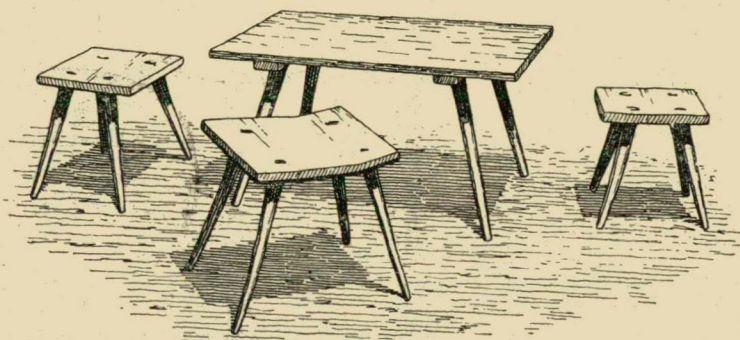
¹⁰ Malonyai, II, 177.

¹¹ N. és Ny. I, 150.

neve a szoboszlói juhászoknál.¹² A Magyar Tájszótárnak az a megállapítása, hogy *asztalszék* olyan alacsony asztal, amelyet székek is használnak, bizonyára tévedés. Hiszen nem lehetetlen, hogy ha nem étkeznek rajta, egyszer-másszor rá is ülnek, de nem ezért kapta a *szék* nevet. Itt, mint sok más esetben is, (pl. *pohár-szék*, *mészár-szék*, *szó-szék*, *könyvkötő-szék* stb.) valami állványfélét jelent a *szék* szó, s ezt más *szék* nevű állványoktól azért különböztették meg az *asztal* jelzővel, mert ugyanarra a célra szolgál, mint az *asztal* nevű bútordarab.

Bizonyosan erről az *asztalszékről* szól ez a mondás is: „Alacsony asztalról barátságosabb enni”,¹³ s jellemző az a magyar közmondás is, hogy ha valaki rosszul él és sovány, azt mondják: magas az asztala. Ismeretes ARANY JÁNOS Családi kör c. költeményének ez a négy sora:

„Nem késik azonban a jó házi asszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy *asztalszéket*,
Arra tálalja fel az egyszerű étket”.

2. ábra.

Asztalszék és kisszékek. (Szerző felv.)

Ez a ma is használatos *asztalszék* bizonyára ősi bútora a magyar parasztháznak. Ma ugyan már négyszegletes a formája és beleerősített négy lába van, de nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez is valamikor csak egy olyanféle lap volt (valószínűleg kerek), mint amilyent a keleti népek általában használnak s amelyet étkezéskor valami *székre* helyeztek.

Mindaddig, míg egészen alacsony asztalfélét használtak, nem volt annak pontosan meghatározott helye a házban. A krassószörényi krassovánok az ő kerek asztallapjukat használat után az ajtó mögé, a falhoz állítják.¹⁴ A bosnyákok asztala rendszeren kint lóg egy sző-

¹² Ecsedi István, A szoboszlói juhászok.

¹³ Kovács Pál, 1794.

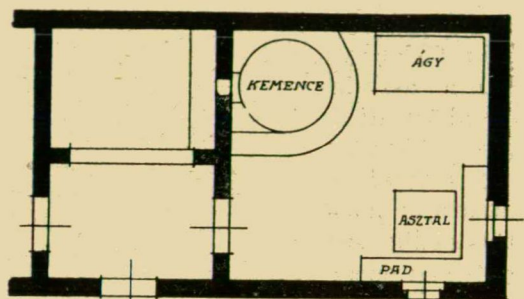
¹⁴ Saját jegyz.

gön a ház falán s csak akkor viszik be, mikor szükség van rá.¹⁵ A magyar *asztalszék*nek sincsen rendes helye, oda állítják, ahol éppen szükség van rá s ha nincs, akkor félretőlják valamely sarokba. Vö. Aranynek e fennebb idézett sorát: *Kiteszi középre a nagy asztalszék*et.

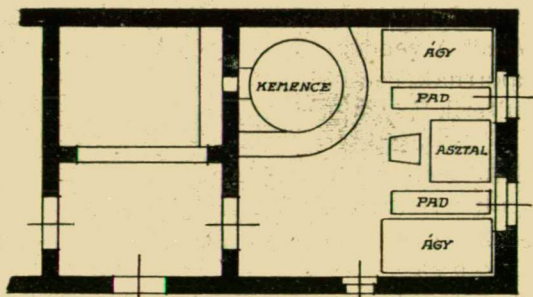
Ez az állapot azonban nyomban megváltozott, amikor divatba jött a magas asztal. Ez a meglehetősen nehéz és nagy helyet foglaló bútor megkívánta a maga állandó helyét s mikor azt megtalálta, meg is tartotta igen sokáig.

Az első magas asztal valószínűleg nem volt mozgatható, hanem a földbe vert négy lábból és egy rájuk erősített négyszegletes deszkalapból állott, mint amilyen szegényebb helyen ma is található. Ez lesz valószínűleg az az *asztal*, amelyet a magyarság a névvel együtt a szlávoktól vett át. Mikor ez a magas lábú asztal bekerült a magyar parasztházba, legalkalmasabb helynek kínálkozott a szobának az a sarka, amely a tűzhellyel szemben feküdt, ott, ahol a két hosszú falmenti pad összehátalkozott. Máshová nem is lehetett volna állítani, miután a hozzávaló ülőalkalmatosság, a falhoz erősített padok, ott voltak. (A mai köznyelvi értelemben vett széket, vagyis az egy ember számára való magas ülőbútort akkor még nem ismerték).

Ez az asztal-elhelyezés az asztal alakjára nézve legfeljebb anynyi befolyással volt, hogy megszabta az asztallap négyszegletes formáját. A sarokpad előtt már nem lehetett (ha azelőtt volt) kerek asztallapot használni. A házon azonban mélyreható szerkezeti változást idézett elő a magas lábú asztal alkalmazása. Feltételezhetjük, hogy eddig minden különösebb rendszer vagy szabály nélkül helyezték el, illetve vágták az *ablakot* vagy az *ablakokat* a ház falába. Fel-

SARKOS SZOBABERENDEZÉS

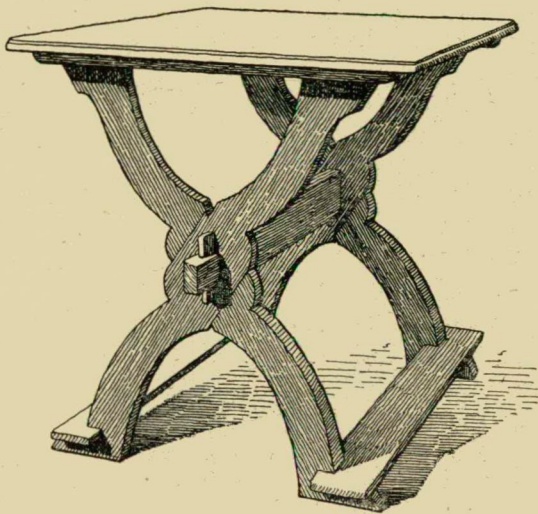
PÁRHUZAMOS SZOBABERENDEZÉS

3. ábra.

A magyar parasztház kétféle szobaberendezése.
(Szerző felv.)

¹⁵ Merlinger i. m. 33.

tételezhetjük körülbelül azt is, hogy az akkor még nagyon kicsiny s üveg helyett marhabendőből való hártával áthúzott ablakocska leginkább a házfal közepe táján volt vágva. Így azonban a sarokban elhelyezett asztal árnyékban volt, mert az ablak amúgy is gyér világossága odáig el nem hatolt. Egészen természetes volt tehát az a megoldás, hogy a legközelebbi házépítéskor az ablakot nem a házoldal közepére vágták, hanem a sarokban álló asztal közepe előtt, tehát közel a ház belső sarkához, ahol egyenesen rávilágított az asztalra. A háznak udvarfelőli falán is oda helyezték a második ablakot, ahol legjobban rávilágított az asztalra. Ezzel aztán az asztal lett a ház fő helye, mert ha a gazda itt ült a két összefutó pad sarkában az asztalnál, nemcsak szemközt ült az ajtón belépővel, hanem innen az egyik ablakon kilátott az utcára, a másikon keresztül pedig szemmel tarthatta az egész gazdaságot az udvaron. Fontosságára való tekintettel úgy is hívják ezt a sarkot a palócoknál, hogy a ház első helye.¹⁶ A vendéget, akit meg akarnak becsülni, azt oda ültetik.¹⁷

4. ábra.

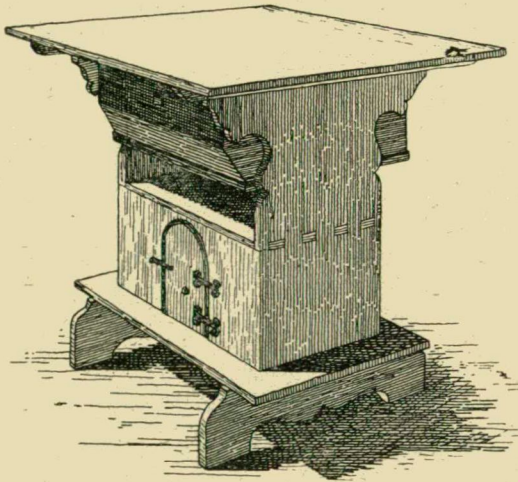
Gótstilű asztal Baranya megyéből. (Pécsi Múzeum).

Az asztalnak és az ablakoknak ezt a szabállyá vált ilyen elhelyezését *sarkos rendszernek* hívjuk. Ez egyik legjellemzőbb sajátossága a régi magyar parasztháznak. Ezt úgy kell érteni tehát, hogy a régi módi magyar parasztház szobájának az utca felé csak egy ablaka van, s az nem a házfal közepén, hanem az udvar felé eső házsarokhoz közel fekszik. A házsaroktól ugyanolyan távolságban van egy második ablak a ház udvar felőli falában is. A szobának ebben a két ablak közötti sarkában áll a nagy négyszegletes asztal, s az asztal két oldala mentén, a szoba falához támaszkodva áll a két hosszú ülőpad.

Ez a régi berendezés Erdélyben, Dunántúl, az Alföldön és a Felvidéken kivétel nélkül mindenütt ilyen, vagy legalább ilyen volt a multban, mert ahol ma már nincsen divatban, arról a vidékről is bizonyítható, hogy a multban a *sarkos rendszer* volt az általános.

¹⁶ Ethn. IV, 27.¹⁷ Malonyai, I, 145.

Azonban bármennyire különleges tipikus magyar rendszernek lássék ez, mégsem lehet elhallgatni azt, hogy ismerték és ismerik ezt másutt is. Németország középső és déli vidékeinek háza,¹⁸ Lengyelország és NyugatPoroszország u. n. *északi háza*,¹⁹ a *bajor-rätiai ház*,²⁰ mind sarkos berendezésű. A szobának ez a sarka ott is a ház legfontosabb helye, a szentképet, feszületet, égő mécsest ott helyezik el, s ezért nevezik az alpesi házban „Herrgottswinkel“-nek. Azonban e tekintetben sem közvetlen átvételről, sem véletlenül egyező kitalálásról nem lehet szó. A külföldi ilyenféle berendezések ugyanis egyenes leszármazottai a középkori úri és polgári általánosan elterjedt szobaberendezéseknek. A középkorban a várkastély úri lakásaiban

5. ábra.

Asztal Szovátáról. (Szinte G. felv. után).

csakúgy divatban volt ez a szobaberendezés, mint a városok polgárlakásaiban. Minálunk sem lehetett ez máskép. Így tehát érthető, hogy honnan vette a magyar köznép ezt a divatot, hol leste el, és honnan másolta le ezt a szokást. Külföldön is, nálunk is már évszázadok óta eltűnt a polgári és úri lakásberendezésnek ez a tipikusan középkori rendszere, egyedül csak a rendkívül konzervatív földművelő népnél maradt meg mai napig, külföldön is, nálunk is. Rendkívül

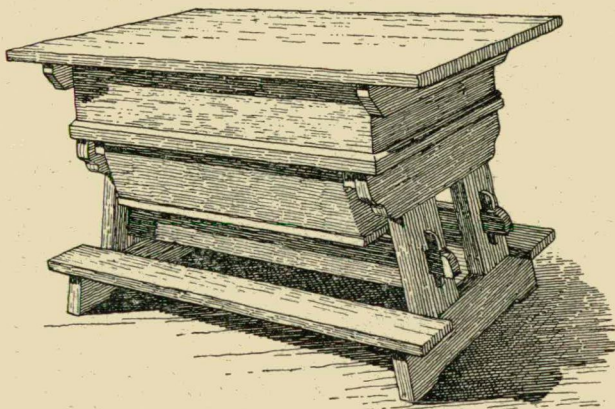
érdekes tehát az, hogy a mai magyar parasztházunkban — ahol még megvan ez az u. n. *sarkos rendszer*, — a középkori lakberendezésnek egy emléke maradt fenn. Sajnos, ez a nagy történelmi multú, és feltétlenül festői és művészi lakásberendezés mind jobban tűnedezik s nincs már messze az az idő, amikor már csak a híre marad meg. A házépítés fejlődése, a kor változott igényei, a közegészségi követelmények, de főleg a bútorban beállott divatváltozás az oka annak, hogy ezt a régi szép lakásberendezést elhagyják s áttérnek az újabb, divatosabb, talán egészségesebb, de sokkal művésztlenebb u. n. *párhuzamos rendszerű* szobaberendezéshez.

¹⁸ Meitzen, Das deutsche Haus T. I.; Meyer, Deutsche Volkskunde, 82; Henning, Das deutsche Haus, 16, 19, 21.

¹⁹ Meitzen i. m. T. VI.

²⁰ Meyer i. m., 84.

Amióta behozták a magyar parasztházba az egyes szék divatját, de főleg amióta egy második ágyat kezdtek a szobában felállítani, megváltozott a szobaberendezés ősi rendszere. A sarokpad feleslegessé vált, mert a második ágyat tették a helyére, s így kénytelenek voltak az asztalt a két ágy közé, a szoba utcai falának közepére állítani. Így azután természetesen az utcai ablak sem maradhatott már a régi helyén, hanem visszakerült a házfal közepére, meg is nagyobbodott, újabb időben pedig az egy helyett kettőt tesznek a falba. Így keletkezett ez az u. n. *párhuzamos rendszer*, amelyet azért hívunk így, mert a szobában a két ágy, az asztal és az asztal két szemközti oldalán álló két rövidebb pad egymással párhuzamos helyzetben állnak. A karos sarokpad helyett vagy közönséges támlanélküli lóca (rengő) áll az asztal oldalán, az ágyak előtt, vagy olyan támlás pad, amelynek háttámláját előre-hátra lehet csapni.

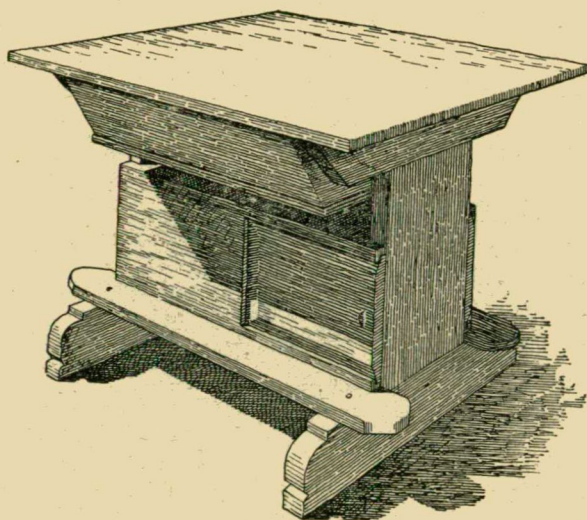

6. ábra.

Toroczkói asztal. (Néprajzi Múzeum).

Talán nem véletlen az, hogy a mai parasztházban még itt-ott feltalálható régi asztalformák között találunk még olyant, amely kétségtelenül gót stílusú formákat és szerkezetet mutat, tehát abból az időből való, mikor a fent leírt *sarkos* berendezés vált divattá. Ilyen gótikus szerkezetű asztalokat ma már csak a Székelyföldön, Kalotaszegen, Göcsejben és az Ormányságban találni. Ezek mindig két, a padlón fekvő (szántalpszerű) talpon állanak s ezekbe a talpakba vagy egy-egy nagyon széles, vagy két-két keskenyebb, függőleges helyzetű gerenda, vagy két egymást keresztező deszka van lábak gyanánt becsapolva. A lábakat fent megint egy, az alsó talpnak megfelelő vízszintes fa tartja össze, amelyen a négyszegletes asztallap fekszik. A két lábrészt nagy csapokkal ellátott és ékekkel megerősített egy vagy két keresztfa tartja össze. Néha a két alsó talpat is összefogja két külön fa, vagy pedig egy-egy lábtartó deszka (Kalotaszegen *lábító*)

van a két talp kiálló végére erősítve. Az asztalnak deszkaszerű lábai a gót stílus divatja szerint néha változatos görbe vonalakban vannak kifűrészelve, egyébként pedig a függőleges lábak, a keresztfák, a talpdeszkák szélei és élei mindig középkori szokás szerint le vannak tompítva vagy kiesipkézve. Valamennyi ilyen formájú asztal határozottan megtartotta a középkori szerkezetet és a formákból is annyit, hogy eredete kétségtelenül felismerhető. Az asztallap és az azt tartó lábállvány között van még néha egy u. n. deszkakáva (Göcsejben *asztal alla*), amelybe az egyik oldalon nagy és mély fiók szolgál. Ebben szokták a kenyeret tartani. Az asztalfiókot sok helyen *fiá*-nak is mondják (*asztal-fia* 1597, *fias-asztal* 1634).²¹ Göcsejben az ilyen kihúzható fiókú asztalt *kihúzó-asztal*nak nevezik.²²

7. ábra.

Jakab József asztala, Bélafalva, Háromszék m. (Szerző felv.)

A Székelyföldön és Kalotaszegen lehet még olyan asztalokat is találni, amelyeken a két széles oldalláb közé, az asztalfiók alá, kis ajtószekrényke van helyezve, illetve beépítve. Mind a két vidéken *kamorás-asztal*nak hívják.²³ Ez az asztalforma is kétségtelenül mutatja középkori formáit és szerkezetét. Sok változatát ismerjük, mert a fűrő-faragó székelyember leleményessége újabb és újabb alakokat és szerkezeteket talált ki ilyen asztalok készítésénél. Mindezek a régi típusú asztalok mindig kemény fából (leginkább tölgyfából) készültek, és festve nem voltak.

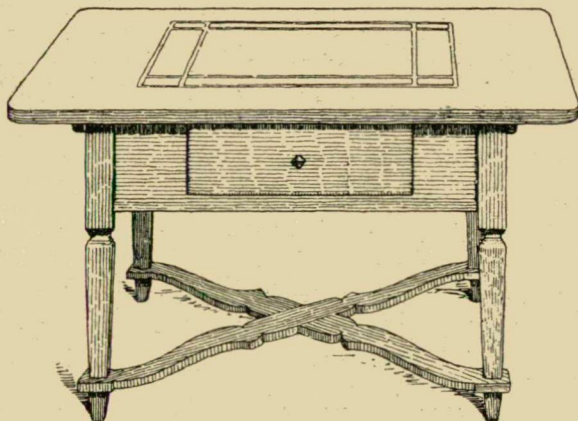
²¹ Okl. Sz.

²² Gönczi F. Göcsej, 424.

²³ Malonyai, II, 185, 197.

Legegyszerűbb, vagy legszegényebb alakja a gót stílű asztaloknak a nálunk még általánosan használt, de ma már puhafából készült s különösen falusi kocsmaokban és pusztai csárdákban divatos u. n. *kecskelábú asztal*. Parasztház szobájában ma már ritkán található.

Sokkal elterjedtebb azonban az az asztalforma, amelynek négy vékony négyszegletes lába van, s ezeket alul, a földtől mért tenyérnyi vagy arasnyi magasságban, vagy körülfutó négy lábtartó deszka, vagy két egymást keresztező lécz vagy deszka (a *keresztfa*) kapcsolja össze. A lábak néha egyes részeiben, különösen alul, esztergályozottak, az összekötő keresztfa-deszkák szélei pedig hajlott vonalakra (még mindig középkori reminiscencia!) vannak fűrészelve.

8. ábra.

Festett asztal Szeged vidékéről. (Szegedi Múzeum).

Ennek az asztalformának is van fiókja. Ez az újabb fajta asztal azonban még leginkább puhafából készül s mindig festve van. Kedvelt alapszín a kék vagy a zöld, ritkábban festik barnára. Gyakran díszítés is van rajta, leginkább az asztallap közepén van virágcsokor, koszorú vagy ehhez hasonló virágos díszítés alkalmazva. Ma azonban már ezek a festett asztalok is kimennek a divatból, széltében csak vásáron vásárolt közönséges puhafa *flóderes asztal* a magyar parasztház mai divatja.

Cs. Sebestyén Károly.